

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА
з дисциплін:
«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:
**ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ТА ПОРЯДОК ЇЇ
ОБМЕЖЕННЯ**

Виконала:

студентка групи Пб 41
Ярошович Анастасія Юріївна

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ.....	5
1.1. Поняття і зміст цивільної дієздатності.....	5
1.2. Види цивільної дієздатності.....	10
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....	13
2.1. Підстави обмеження цивільної дієздатності.....	13
2.2. Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності.....	17
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....	22
3.1. Судова процедура розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності.....	22
3.2. Підстави та правові механізми скасування рішення про обмеження дієздатності фізичної особи.....	27
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства особливого значення набуває забезпечення належного правового статусу фізичної особи, важливою складовою якого є цивільна дієздатність. Саме цивільна дієздатність визначає можливість особи своїми діями набувати цивільних прав та обов'язків, реалізовувати їх, нести відповідальність за власну поведінку та брати повноцінну участь у цивільних правовідносинах. Від рівня врегульованості питань цивільної дієздатності залежить ефективність захисту прав і свобод людини, стабільність цивільного обороту та забезпечення законних інтересів учасників правовідносин.

Актуальність теми курсової роботи зумовлена тим, що в сучасному суспільстві все частіше виникають ситуації, пов'язані з необхідністю обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. Такі питання потребують особливо виваженого підходу, оскільки обмеження цивільної дієздатності безпосередньо впливає на реалізацію конституційних прав людини. Водночас держава повинна забезпечити баланс між захистом прав самої особи, яка через певні обставини не може повною мірою усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними, та інтересами інших осіб і суспільства загалом.

Стан наукового дослідження. Питання щодо дієздатності фізичної особи у цивільному праві висвітлювались у працях відомих вчених різних періодів розвитку цивілістичної думки: С. М. Братуся, О. С. Іоффе, С. О. Лозовської, Д. І. Мейєра, А. Я. Паварса, І. Д. Шапакідзе та багатьох інших. Окремі аспекти визначення поняття та обсягу дієздатності були предметом розгляду таких українських учених: О. В. Дзери, В. М. Самойленка, Н. С. Кузнецової, Я. М. Шевченка, Д. В. Бобрової та ін. До закордонних науковців, які досліджували питання дієздатності, слід віднести: В. В. Батуренка, А. А. Костіна, С. Ю. Пятіна, Є. А. Васильєва, І. А. Зеніна та ін.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі цивільного права, які досліджували поняття,

зміст та особливості цивільної дієздатності фізичної особи, а також проблемні питання її обмеження.

Метою курсової роботи виступає комплексний правовий аналіз цивільної дієздатності фізичної особи, виявлення підстав для обмеження дієздатності особи на основі чинності законодавства та аналізі судової практики України, враховуючи недоліки, які виникають під час розгляду цієї категорії справ.

Завданнями роботи відповідно до вище окресленої мети виступають:

- визначення поняття та види цивільної дієздатності фізичної особи;
- з'ясування правової природи понять «дефект» і «недолік» цивільної дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб;
- дослідження підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи;
- аналіз правових наслідків обмеження у цивільній дієздатності фізичної особи;
- з'ясування підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи при розгляді справ у цивільному судочинстві;
- характеристика кола осіб, які беруть участь у справах про зміну обсягу цивільної дієздатності фізичної особи;
- аналіз судової процедури розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності;
- визначення підстав та правових механізмів скасування рішення про обмеження дієздатності фізичної особи.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини, що виникають у зв'язку з обмеженням цивільної дієздатності фізичної особи.

Предметом дослідження виступає дослідження цивільної дієздатності фізичної особи та порядку її обмеження.

Структура курсової роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновку та списку використаних джерел (30 найменувань). Загальний обсяг роботи - 38 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

1.1. Поняття і зміст цивільної дієздатності

У науці цивільного права кожна людина, котра бере участь у цивільних правових відносинах, розглядається як фізична особа. Набуття такого статусу не ставиться у залежність від статі, віку, стану здоров'я, громадянства чи інших особистих характеристик людини. Разом із тим для того, щоб особа могла повною мірою бути учасником цивільних правовідносин, вона повинна мати цивільну правосуб'єктність. На сьогоднішній день до структури цивільної правосуб'єктності входять:

- цивільна правоздатність;
- цивільна дієздатність.

Зазначимо, що поняття «цивільної правоздатності» фізичної особи визначається положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Так, відповідно до ч. 1 ст. 25 ЦК України, «здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи» [1]. Нормотворець також встановлює, що цивільна правоздатність виникає з моменту народження людини та припиняється після її смерті. Тут варто додати, що припиняється вона з моменту біологічної смерті для фізичної особи. З цього приводу заслуговує на увагу позиція В.Й. Кіселя та Р.Ю. Мамедова, котрі зазначають, що припинення цивільної правоздатності пов'язується не лише з фактом смерті особи, а саме з настанням біологічної смерті, тобто такого стану, за якого повернення людини до життя вже є неможливим [2, с. 48], з чим ми однозначно погоджуємося.

Визначення цивільної дієздатності фізичної особи законодавець передбачив у ч. 1 ст. 30 ЦК України. Під нею розуміють здатність особи власними діями набувати цивільних прав, реалізовувати їх, створювати для

себе цивільні обов'язки, виконувати їх самостійно, а також нести відповідальність у випадку невиконання таких обов'язків [1].

Цивільна дієздатність пов'язується із можливістю особи усвідомлювати значення власної поведінки та контролювати її. У зв'язку з цим до основних ознак цивільної дієздатності належать:

- здатність особи розуміти характер своїх дій та їх значення;
- здатність особи керувати власними діями.

На думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, дана правова категорія має важливе значення, оскільки саме завдяки їй цивільна правоздатність із загальної та абстрактної можливості мати права й обов'язки трансформується у конкретні суб'єктивні цивільні права та обов'язки, носієм яких власне й являється визначена фізична особа [3, с. 27].

Вище вказану позицію підтримують не всі науковці. Для прикладу М. Саградян не підтримує позицію окремих японських науковців, які ототожнюють цивільну дієздатність виключно зі здатністю особи самостійно та у повному обсязі укладати правочини. Науковець наголошує, що зміст дієздатності є значно ширшим, оскільки вона охоплює можливість особи власними діями набувати цивільних прав та обов'язків. Водночас у цивілістичній науці та законодавстві окремих держав додатково виокремлюється поняття «угодоздатності», під яким розуміють здатність особи укладати договори та здійснювати правочини [4, с. 69].

До складових елементів цивільної дієздатності фізичної особи належать її можливості:

- власними діями набувати для себе цивільних прав;
- самостійно створювати цивільні обов'язки;
- реалізовувати набуті права;
- виконувати покладені на неї цивільні обов'язки;
- нести юридичну відповідальність у разі невиконання/неналежного виконання цивільних обов'язків.

Аналіз положень чинного цивільного законодавства України дає підстави стверджувати, що за загальним правилом повна цивільна дієздатність настає після досягнення особою вісімнадцятирічного віку, тобто з моменту повноліття. Разом із тим у теорії цивільного права виокремлюють кілька видів цивільної дієздатності, характеристика яких буде розглянута у наступному підрозділі.

Перш ніж перейти до аналізу видів цивільної дієздатності, доцільно звернути увагу на такі категорії, як «дефект» та «недолік» цивільної дієздатності. Варто зазначити, що поняття «недоліку» цивільної дієздатності фактично не використовується у сучасній цивілістичній науці. Натомість у наукових працях зустрічається термін «дефект» цивільної дієздатності. Зокрема, на ньому акцентує увагу Р.О. Стефанчук, досліджуючи особисті немайнові права дитини та інших фізичних осіб у своїй монографії [5, с. 520].

Заслуговує на увагу позиція Г.С. Рубанчука, котрий наголошує, що поняття «дефект» має негативне смислове навантаження, оскільки етимологічно означає певне «ушкодження цілого». У контексті цивільної дієздатності це може сприйматися як «порушена» або «неповноцінна» повна дієздатність. На думку науковця, подібне трактування не можна вважати правильним, особливо щодо цивільної дієздатності дитини [6, с. 155]. Саме тому автор пропонує використовувати поняття цивільної дієздатності з «недоліком» для позначення всіх видів дієздатності, крім повної.

Поняття «дієздатність з недоліком» або «недолік цивільної дієздатності» можна розглядати як юридично чи природно зумовлену недостатність можливостей особи брати повноцінну участь у цивільних правовідносинах. Такий стан може бути пов'язаний із віком особи (малоліття/неповноліття), станом здоров'я (обмежена цивільна дієздатність/недієздатність), асоціальною поведінкою чи іншими обставинами, наприклад, безвісною відсутністю. У сукупності ці чинники можуть унеможливлювати для особи самостійне здійснення належних їй майнових прав, а також належне виконання цивільних обов'язків.

У свою чергу, А.В. Баранкевич, характеризуючи цивільно-правовий статус малолітніх/неповнолітніх осіб як окрему правову категорію, виокремлює такі його основні ознаки:

- 1) комплексний характер;
- 2) обмеження чітко встановленими віковими межами;
- 3) формування на основі загального правового статусу особи;
- 4) динамічність;
- 5) необхідність адаптації загальних цивільно-правових норм;
- 6) наявність додаткових гарантій та спеціальних умов правового захисту [7, с. 24].

Варто зазначити, що формування неповнолітньої та малолітньої особи як майбутнього повноцінного учасника суспільних відносин відбувається не лише під впливом соціальних чи економічних факторів, а й значною мірою залежить від морально-етичного середовища, у якому вона виховується. Саме система цінностей, норм поведінки та виховання відіграє важливу роль у становленні особистості.

У зв'язку з цим А.В. Баранкевич, визначаючи права неповнолітньої особи (на нашу думку, дане положення доцільно поширити і на малолітніх осіб), пропонує розуміти їх як історично сформовані та законодавчо закріплені можливості, необхідні для існування та розвитку особи у конкретних історичних умовах. Такі можливості, за словами автора, обумовлюються рівнем духовного, культурного, соціального, економічного та політичного розвитку суспільства [7, с. 23].

Досліджуючи поняття «недоліку» або «дефекту» цивільної дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб, необхідно враховувати, що такі особи як учасники цивільних правовідносин не володіють повною самостійністю та юридичною незалежністю. Саме тому у реалізації їхніх прав та обов'язків важливу роль відіграють інші особи – батьки, усиновлювачі, опікуни/піклувальники, втручання яких є невід'ємним елементом цивільно-правового статусу дитини.

У дисертаційному дослідженні Стефанчук М.О. звертає увагу на те, що обмеження цивільної дієздатності або визнання особи недієздатною можливе як щодо осіб із повною цивільною дієздатністю, так і щодо осіб, які досягли чотирнадцятирічного віку та мають часткову дієздатність. Водночас малолітні особи, які не досягли зазначеного віку, не можуть підлягати подібним обмеженням, оскільки їхня повноцінна цивільна дієздатність ще не виникла, а отже відсутній і сам об'єкт можливого обмежувального впливу з боку держави [8, с. 23].

В.А. Січевлюк у монографічному дослідженні наголошує, що забезпечення інтересів малолітньої/неповнолітньої особи зумовлює необхідність доповнення її правосуб'єктності цивільною чи іншою правоздатністю, дієздатністю, а також деліктоздатністю батьків, усиновлювачів, опікунів/піклувальників. Автор звертає увагу на комплексний характер правової суб'єктності дитини, підкреслюючи існування так званої «комплексної» правосуб'єктності, котра проявляється у різних формах та простежується у більшості галузей українського права, у тому числі й цивільному [9, с. 181].

Варто підкреслити, що, враховуючи вікові особливості, а також психологічний та емоційний стан малолітніх/неповнолітніх осіб, законотворець застосовує відповідні правові механізми для впливу на розвиток цивільних правовідносин, учасниками яких вони є.

Отже, цивільно-правовий статус малолітньої та неповнолітньої особи слід розглядати як окремий різновид загального цивільно-правового статусу фізичної особи. Його характерною особливістю є наявність «недоліку» цивільної дієздатності або дієздатності з певними обмеженнями. При цьому такий стан не варто ототожнювати з «дефектом» цивільної дієздатності, адже, як справедливо зазначають науковці-цивілісти, йдеться насамперед про недостатність необхідних можливостей та здібностей для повної й самостійної реалізації особою всього комплексу належних їй прав без сторонньої допомоги [10, с. 159].

1.2. Види цивільної дієздатності

Щодо класифікації цивільної дієздатності, то у цивілістичній науці її поділяють на окремі види залежно від визначених критеріїв, насамперед з урахуванням віку фізичної особи [11, с. 52].

1. Залежно від віку особи виділяють наступні види цивільної дієздатності:

а) часткова цивільна дієздатність малолітньої особи (до досягнення чотирнадцяти років), що регулюється ст. 31 ЦК України. Особи цієї категорії мають право:

- самостійно вчиняти дрібні побутові правочини;
- реалізовувати особисті немайнові права щодо результатів інтелектуальної та творчої діяльності, які охороняються законом [1].

б) неповна цивільна дієздатність неповнолітньої особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, передбачена ст. 32 ЦК України. Законодавством таким особам надано право:

«1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку)» [1].

в) повна цивільна дієздатність, котра виникає у фізичної особи після досягнення нею повноліття, тобто вісімнадцяти років, відповідно до ст. 34-35 ЦК України. Разом із тим чинне законодавство України передбачає випадки, коли повна цивільна дієздатність може бути набута до досягнення особою

повноліття. Йдеться про емансипацію неповнолітнього, яка допускається у таких випадках:

- 1) у разі реєстрації шлюбу – з моменту державної реєстрації шлюбу (ч. 2 ст. 34 ЦК України);
- 2) після досягнення особою шістнадцятирічного віку та її працевлаштування на підставі трудового договору (ч. 1 ст. 35 ЦК України);
- 3) якщо неповнолітню особу записано матір'ю/батьком дитини (ч. 1 ст. 35 ЦК України);
- 4) після досягнення шістнадцяти років у випадку наміру займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35 ЦК України).

2. Залежно від психічного стану фізичної особи у цивільному праві виокремлюють наступні види цивільної дієздатності:

- обмежену цивільну дієздатність, правове регулювання котрої здійснюється ст. 36 ЦК України. Саме цей різновид цивільної дієздатності є предметом дослідження даної курсової роботи, тому підстави та процедура її встановлення будуть детально розглянуті у наступних розділах;
- визнання фізичної особи недієздатною, що передбачене ст. 39 ЦК України. Так, у ч. 1 зазначеної статті закріплено: «Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» [1].

Отже, на відміну від цивільної правоздатності, цивільна дієздатність безпосередньо пов'язана із психічним та інтелектуальним станом особи. Йдеться про здатність людини усвідомлювати характер власних дій, правильно оцінювати їх значення та контролювати свою поведінку у відносинах з іншими особами. Саме тому обсяг кожного виду цивільної дієздатності визначається межами тих правочинів, які особа може вчиняти самостійно, а також рівнем цивільно-правової відповідальності, яку вона здатна нести.

Слід зазначити, що законодавство більшості держав світу пов'язує настання повної цивільної дієздатності фізичної особи з досягненням нею повноліття, тобто вісімнадцятирічного віку. Такий підхід характерний, зокрема, для англійського, французького та німецького законодавства. Разом із тим момент настання повноліття у різних країнах має певні особливості.

Так, у Німеччині особа вважається повнолітньою після завершення вісімнадцятого року життя. У Франції повноліття настає в день, що передує дню народження особи. Англійське законодавство визначає моментом повноліття перший день досягнення особою вісімнадцяти років, тобто безпосередньо день народження. В окремих штатах США повноліття може наставати у віці від вісімнадцяти до двадцяти одного року [12, с. 212].

Крім того, у таких державах, як Португалія, Грузія, Данія, Польща, Австралія, Нова Зеландія та Вірменія, повна цивільна дієздатність також виникає з досягненням вісімнадцятирічного віку. Натомість у Тайвані, Японії, Кореї та Тунісі повнолітньою та повністю дієздатною особа визнається після досягнення двадцяти років [13, с. 272]. У Гвінеї, Єгипті, Сінгапурі та Монако повноліття настає лише з досягненням двадцяти одного року.

Отже, аналіз зарубіжного законодавства дає підстави зробити висновок, що у більшості країн світу повна цивільна дієздатність настає після досягнення особою вісімнадцятирічного віку. Водночас українське цивільне законодавство, особливо у частині визначення обсягу дієздатності неповнолітніх осіб, містить окремі елементи, характерні для законодавства інших держав. Це свідчить про наближення національної правової системи до загальновизнаних міжнародних стандартів та ставить Україну в один ряд із сучасними цивілізованими державами.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

2.1. Підстави обмеження цивільної дієздатності

Аналізуючи підстави обмеження цивільної дієздатності, слід зазначити, що даний правовий інститут був запроваджений законодавцем з метою забезпечення належного захисту майнових та особистих інтересів фізичної особи у випадках, коли вона через певні обставини не здатна повною мірою усвідомлювати значення власних дій або керувати ними. Такі обставини передбачені ст. 36 ЦК України.

Важливо підкреслити, що однією з основних можливостей кожної людини являється право на вільне волевиявлення та самостійний вступ у різноманітні правовідносини від власного імені. Проте у випадках, визначених законом, реалізація цього права може бути обмежена, якщо для цього існують відповідні правові підстави або поведінка особи суперечить вимогам права.

Звернемося до ЦК України, ч.ч. 1, 2 ст. 36 якого зазначають: «1. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

2. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище» [1].

Отже, можна дійти висновку, що законодавець закріпив дві самостійні юридичні конструкції, котрі мають різну правову природу та зміст. У зв'язку з цим доцільним є їх дослідження як з позиції чинного законодавства, так і з точки зору наукових підходів цивілістики.

Однією з підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи є зловживання спиртними напоями, наркотичними/токсичними речовинами, азартними іграми тощо, якщо внаслідок такої поведінки особа ставить себе або членів своєї сім'ї у скрутне матеріальне становище. Варто наголосити, що дана підстава має важливе практичне значення, особливо з огляду на те, що правова конструкція, передбачена ч. 2 ст. 36 ЦК України, не повинна повністю охоплюватися положеннями ч. 1 цієї ж статті.

З цього приводу М.О. Стефанчук зазначає, що «це або не психічний розлад, або така поведінка істотно не впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, але це не так» [14, с. 29]. Дійсно, зловживання алкоголем чи наркотичними/токсичними засобами суттєво впливає на психічний та емоційний стан людини, спотворюючи її сприйняття реальності та здатність адекватно оцінювати власну поведінку. Саме тому встановлення медичної природи таких залежностей має важливе значення під час вирішення питання про обмеження цивільної дієздатності особи.

Водночас слід зауважити, що сам по собі факт зловживання алкоголем, наркотичними чи токсичними речовинами не є безумовною підставою для визнання особи обмежено дієздатною. Вирішальне значення має те, що внаслідок такої залежності особа ставить у скрутне матеріальне становище не лише себе, а й членів своєї сім'ї чи близьких родичів. Саме за наявності таких обставин суд може розглядати питання щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», алкогольними напоями визнаються «продукти, одержані шляхом спиртового бродіння цукровмісних матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів з вмістом спирту етилового понад 0,5 відсотка об'ємних одиниць, які зазначені у товарних позиціях 2203, 2204, 2205, 2206 (крім квасу «живого» бродіння), 2208 згідно з УКТ ЗЕД, а також з вмістом

спирту етилового 8,5 відсотка об'ємних одиниць та більше, які зазначені у товарних позиціях 2103 90 30 00, 2106 90 згідно з УКТ ЗЕД» [15].

До алкогольних напоїв, зокрема, належать пиво, вино, горілка та різноманітні лікєро-горілчані вироби.

Зазначимо, що до наркотичних засобів належать природні або штучно створені речовини, препарати та рослини, перелік яких визначений законодавством України. Їх обіг регулюється Порядком провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також здійсненням контролю за їх використанням [16].

Під токсичними речовинами розуміють сполуки/відходи, котрі здатні негативно впливати на організм людини та спричиняти розвиток тривалих або хронічних захворювань. Потрапляючи до організму через органи дихання, травлення чи через шкірний покрив, такі речовини можуть викликати серйозні порушення здоров'я, у тому числі захворювання онкологічного характеру [17].

Ж. Васильєва-Шаламова Ж. зазначає, що відповідно до медичних досліджень алкоголізм являється складною формою залежності, яка охоплює не лише фізичний, а й психологічний та емоційний аспекти. Особи, котрі страждають на алкогольну залежність, часто спрямовують значну частину своїх матеріальних і життєвих ресурсів на придбання та вживання алкоголю, не контролюючи частоту його споживання. Наслідками такої залежності можуть бути тяжкі порушення психічного здоров'я, зокрема, виникнення галюцинацій, алкогольного делірію («білої гарячки»), а в окремих випадках, навіть, летальний результат [18, с. 76].

Окремої уваги потребують положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження цивільної дієздатності осіб, які зловживають азартними іграми» [19]. Прийняття цього нормативно-правового акта свідчить про визнання законодавцем негативного впливу ігрової залежності на майновий стан особи та її сім'ї. Як справедливо зазначає М.О. Стефанчук, закон встановлює для осіб, які зловживають

азартними іграми, правові наслідки, аналогічні тим, що застосовуються до осіб, які зловживають психоактивними речовинами [14, с. 29].

Підкреслимо, що залежність від азартних ігор належить до психічних розладів, котрі можуть суттєво впливати на здатність особи адекватно оцінювати власну поведінку та контролювати свої вчинки. Аналіз судової практики свідчить про те, що під час вирішення питань щодо обмеження цивільної дієздатності суди все частіше беруть до уваги наявність у особи психічних порушень. Відтак поняття «зловживання спиртними напоями» та «зловживання наркотичними/токсичними речовинами» нерідко оцінюються через призму положень ч. 1 ст. 36 ЦК України, яка пов'язує обмеження дієздатності зі станом психічного здоров'я особи.

Досліджуючи підстави обмеження цивільної дієздатності, доцільно також звернутися до положень Міжнародної класифікації хвороб, котра систематизує найбільш поширені захворювання та розлади, що зустрічаються у світовій практиці. Серед них можна виокремити:

- розумову відсталість;
- шизофренію та шизотипові розлади;
- органічні психічні розлади, зокрема деменцію;
- афективні розлади, включаючи депресивні та маніакальні стани;
- фобії та інші невротичні розлади;
- розлади аутистичного спектра;
- порушення психологічного розвитку;
- розлади, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, зокрема алкоголізм і наркоманію;
- психічні та поведінкові розлади різного характеру;
- несоціалізовані розлади поведінки;
- емоційні та поведінкові порушення, характерні для дитячого та підліткового віку;
- розлади особистості у дорослих, зокрема лудоманію та піроманію;

- поведінкові синдроми, що виникають у зв'язку з фізіологічними порушеннями або впливом певних речовин, приміром, зловживанням антидепресантами [20].

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що перелік підстав для обмеження цивільної дієздатності, закріплений у чинному законодавстві України, не охоплює всіх можливих випадків, які виникають у правозастосовній практиці. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання та проведення додаткових наукових досліджень у даній сфері.

2.2. Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності

Переходячи до аналізу порядку здійснення прав та виконання обов'язків особою, цивільна дієздатність якої обмежена, слід зазначити, що відповідні правовідносини регулюються ст. 37 ЦК України. Відповідно до ч. 1 згаданої статті над особою, яка визнана судом обмежено дієздатною, встановлюється піклування. При цьому така особа може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, тоді як для здійснення інших юридично значущих дій необхідна згода піклувальника.

Досліджуючи правовий статус піклувальника, В.В. Надьон зазначає, що на нього покладається широкий спектр обов'язків щодо особи, цивільна дієздатність якої обмежена. До основних із них належать:

- Забезпечення належного піклування про підопічного, сприяння його розвитку та створення необхідних побутових умов для життя (ч. 1 ст. 69 ЦК України).
- Організація догляду та, за потреби, лікування особи, яка перебуває під піклуванням (ч. 1 ст. 69 ЦК України).
- Вжиття заходів, спрямованих на охорону та захист цивільних прав і законних інтересів підопічного (ч. 3 ст. 69 ЦК України).

- Здійснення контролю за станом здоров'я особи, над якою встановлено піклування.
- Участь у вирішенні питання щодо місця проживання підопічного відповідно до вимог ст. 29 ЦК України.
- Надання згоди на вчинення правочинів у випадках, передбачених чч. 2–5 ст. 32 та ч. 3 ст. 37 ЦК України.
- Надання згоди на державну реєстрацію підопічного як суб'єкта підприємницької діяльності відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦК України.
- Отримання доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, зокрема заробітної плати, пенсії, стипендії та інших виплат, а також розпорядження ними в інтересах підопічного (ч. 4 ст. 37 ЦК України).
- Звернення до суду із заявою про поновлення цивільної дієздатності особи у випадках, визначених законом (ч. 3 ст. 38 ЦК України, ч. 3 ст. 300 ЦПК України).
- Здійснення особистих немайнових прав підопічного в його інтересах у випадках, передбачених законом (ч. 1 ст. 272 ЦК України).
- Несення юридичної відповідальності у випадках, встановлених законодавством.
- Подання звітів про виконання покладених на нього обов'язків піклувальника [21, с. 82–85].

Таким чином, піклувальник виконує не лише функцію контролю за діяльністю особи з обмеженою цивільною дієздатністю, а й забезпечує захист її прав, законних інтересів та належних умов життя, виступаючи важливим гарантом реалізації її цивільно-правового статусу.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 37 ЦК України, піклувальник вправі надати особі, цивільна дієздатність якої обмежена, письмовий дозвіл на самостійне отримання та використання власних доходів. Йдеться, зокрема, про заробітну плату, пенсію, стипендію та інші грошові надходження, якими така особа за наявності відповідного дозволу може розпоряджатися самостійно [1].

Поруч із тим, національне законодавство покладає на особу з обмеженою цивільною дієздатністю обов'язок самотійно відповідати за наслідки власних дій. Зокрема, вона несе цивільно-правову відповідальність за невиконання або неналежне виконання договорів, укладених за згодою піклувальника, а також за шкоду, завдану іншим особам своїми діями [1].

Таким чином, обмеження цивільної дієздатності не означає повного усунення особи від участі у цивільних правовідносинах. Незважаючи на встановлення піклування, така особа зберігає можливість реалізовувати окремі права та виконувати певні обов'язки. Нормотворець намагається забезпечити баланс між необхідністю захисту інтересів особи, яка потребує сторонньої допомоги, та збереженням її самотійності у тих сферах, де вона здатна усвідомлювати значення своїх дій і нести відповідальність за їх наслідки.

Питання поновлення цивільної дієздатності фізичної особи врегульовано положеннями ст. 38 ЦК України. Зокрема, у частинах 1, 2 зазначеної статті передбачено: «1. У разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. 2. У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо суд поновлює її цивільну дієздатність» [1].

З аналізу наведених положень випливає, що особа, цивільна дієздатність якої була обмежена, може бути поновлена у своїх правах у разі одужання або істотного покращення психічного стану. Головною умовою виступає відновлення здатності повною мірою усвідомлювати значення власних дій та керувати ними. Приймаючи відповідне рішення, суд повинен спиратися на об'єктивні докази, серед яких особливе значення має висновок судово-психіатричної або психологічної експертизи.

Окрім того, законодавство передбачає можливість поновлення цивільної дієздатності особи, яка припинила зловживати алкоголем,

наркотичними/токсичними речовинами, а також подолала залежність від азартних ігор. У таких випадках суд оцінює, чи усунуто обставини, що стали підставою для попереднього обмеження дієздатності.

Слід зазначити, що під час розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності суд зобов'язаний встановити наявність достатніх даних, які свідчать про існування психічного розладу в особи. З цією метою призначається судово-психіатрична експертиза, яка дозволяє встановити психічний стан особи та його вплив на здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними. Доказами у таких справах можуть бути:

- медичні довідки про стан здоров'я;
- виписки з історії хвороби;
- інші документи, видані закладами охорони здоров'я.

При цьому ч. 3 ст. 7 Закону України «Про психіатричну допомогу» встановлює, що «Забороняється визначати стан психічного здоров'я особи та встановлювати діагноз психічних розладів без психіатричного огляду особи, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно» [22].

Аналіз судової практики свідчить про те, що справи щодо обмеження цивільної дієздатності осіб у зв'язку із залежністю від азартних ігор є реальними та доволі поширеними. Так, в одному із судових проваджень до суду звернувся батько дівчини, яка тривалий час брала участь в азартних іграх як через мережу Інтернет, так і в гральних закладах. Для фінансування своєї залежності вона систематично оформляла кредити на не вигідних умовах, а отримані кошти програвала. У результаті цього сім'я опинилася у складному матеріальному становищі, оскільки її батько був змушений погашати боргові зобов'язання та сплачувати значні відсотки. Висновок судово-психіатричної експертизи засвідчив наявність у неї патологічного потягу до азартних ігор та психічного розладу, який істотно впливав на здатність контролювати власну поведінку. Водночас особа частково зберігала здатність усвідомлювати значення своїх дій [23].

Оцінивши надані докази, Луцький міськрайонний суд Волинської області рішенням від 19 червня 2020 року у справі № 161/20102/19 задовольнив заяву про обмеження цивільної дієздатності.

Подібний випадок мав місце і в Херсонській області. До суду звернувся громадянин із заявою щодо обмеження цивільної дієздатності свого брата, який протягом тривалого часу брав участь в азартних іграх через букмекерську платформу «PARI MATCH». Для здійснення ставок він систематично оформлював онлайн-кредити у фінансових установах. За результатами проведеної судово-психіатричної експертизи було встановлено, що особа страждає на патологічну залежність від азартних ігор, яка суттєво впливає на її можливість усвідомлювати значення своїх дій та контролювати власну поведінку [24, с. 20].

Отже, судова практика підтверджує, що підставою для обмеження цивільної дієздатності можуть бути не лише психічні захворювання у традиційному розумінні, а й залежності, які істотно впливають на поведінку людини, її майновий стан та інтереси членів сім'ї. При цьому ключове значення для прийняття судового рішення мають результати судово-психіатричної експертизи, які дозволяють об'єктивно оцінити стан особи та ступінь впливу розладу на її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними.

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

3.1. Судова процедура розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності

У разі виникнення необхідності звернення до суду із заявою про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи заявник повинен не лише подати відповідну заяву, а й належним чином обґрунтувати причини такого звернення. Зокрема, підставами для порушення питання про обмеження цивільної дієздатності можуть бути зловживання алкоголем, наркотичними або токсичними речовинами, а також надмірне захоплення азартними іграми, що негативно впливає на поведінку та майновий стан особи.

Процедура розгляду зазначеної категорії справ визначається нормами Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Так, відповідно до ч. 1 ст. 297 ЦПК України, у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи обов’язково мають бути наведені фактичні обставини, котрі підтверджують наявність психічного розладу та його істотний вплив на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними. Крім того, у заяві можуть бути зазначені обставини, що свідчать про зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами чи азартними іграми, внаслідок чого особа поставила себе, членів своєї сім’ї або інших осіб, яких вона зобов’язана утримувати за законом, у складне матеріальне становище [25].

Для кращого розуміння практичного застосування національного законодавства доцільно звернутися до судової практики. Так, у цивільній справі, розглянутій за заявою громадянки А. за участю органу опіки та піклування Кам’янець-Подільської міської ради, порушувалося питання про обмеження цивільної дієздатності її чоловіка – громадянина Б. Заявниця

зазначала, що її чоловік протягом тривалого часу систематично вживає алкогольні напої та ще з 1995 року перебуває під наглядом лікаря-нарколога. За її словами, через алкогольну залежність він почав виносити з дому цінні речі з метою їх продажу для придбання алкоголю, що негативно позначилося на матеріальному становищі сім'ї.

Крім того, заявниця висловлювала занепокоєння щодо можливого неналежного розпорядження чоловіком належною йому часткою спільного житла. На її думку, його поведінка свідчила про реальну загрозу порушення майнових інтересів сім'ї.

Обставини, викладені у заяві, підтверджувалися медичною документацією. Зокрема, із медичної картки вбачалося, що громадянин Б. неодноразово проходив лікування у наркологічних закладах, а з 1998 року перебував на диспансерному обліку у зв'язку з алкогольною залежністю. Важливе значення у справі також мали показання свідків, які підтвердили факти систематичного зловживання спиртними напоями, неналежного способу життя, продажу домашнього майна, ночівлі поза домом у стані алкогольного сп'яніння та відсутності належного догляду за собою. Сукупність зазначених доказів стала підставою для прийняття рішення про обмеження цивільної дієздатності громадянина Б. [26].

Отже, аналіз судової практики свідчить, що однією з найпоширеніших підстав для звернення до суду з вимогою про обмеження цивільної дієздатності виступає саме систематичне зловживання алкогольними напоями. Така поведінка нерідко призводить до погіршення матеріального становища сім'ї, створює загрозу для майнових інтересів близьких осіб та може бути підставою для застосування передбачених законом обмежень.

Водночас цікавим є питання стосовно можливості застосування інституту обмеження цивільної дієздатності до осіб, які систематично витрачають значні кошти на інші цілі, наприклад благодійну чи волонтерську діяльність. У певних випадках така поведінка також може призвести до погіршення матеріального становища сім'ї. Аналогічна ситуація може

виникати щодо осіб, які надмірно захоплюються колекціонуванням або здійснюють неконтрольовані покупки, витрачаючи на це більшу частину своїх доходів. У таких випадках постає питання про межі розумного розпорядження майном та співвідношення особистої свободи особи із необхідністю захисту інтересів членів її сім'ї.

У цьому контексті заслуговує на увагу поняття марнотратства, яке ще за часів римського права розглядалося як одна з підстав для обмеження особи у здійсненні майнових прав.

Так, Слободян С. зазначає, що у правовому розумінні марнотратом вважається особа, яка внаслідок легковажності, недостатньої самодисципліни або слабкості характеру не здатна протистояти власним бажанням та необдуманно розпоряджається своїм майном. При цьому така поведінка може призвести до того, що особа, незважаючи на ризик залишитися без необхідних засобів для існування разом із членами своєї сім'ї, продовжує безпідставно витрачати власні кошти. Отже, марнотратство охоплює різні форми нерозумного використання майна, наслідком яких стає скрутне матеріальне становище як самої особи, так і її близьких родичів чи членів сім'ї [27].

З огляду на наведені вище аргументи, доцільним видається розширення законодавчо визначеного переліку підстав для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи шляхом включення до нього марнотратства. Такий крок сприяв би більш ефективному захисту майнових інтересів як самої особи, так і членів її сім'ї у випадках, коли необґрунтоване та систематичне витрачання коштів створює загрозу їхньому матеріальному забезпеченню.

Порядок судового розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи визначається положеннями глави 2 ЦПК України. Зокрема, ч. 1 ст. 296 ЦПК України встановлює, що «Заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги» [25].

Таким чином, учасниками цієї категорії справ можуть виступати: заявник; орган опіки/піклування; заклад з надання психіатричної допомоги.

Варто зазначити, що справи про обмеження цивільної дієздатності розглядаються судом у порядку окремого провадження. Однією з головних умов участі особи у такому процесі є наявність у неї юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи. Саме юридичний інтерес визначає процесуальний статус учасника та його право брати участь у судовому провадженні. Як справедливо зазначається у науковій літературі: «За відсутності юридичного інтересу у процесі останній є недопустимим. Поняття юридичного інтересу у процесі має значення самостійної умови здійснення правосуддя...» [28, с. 362].

Особливості розгляду таких справ визначені також у ч. 1 ст. 299 ЦПК України, відповідно до якої «суд розглядає за участю заявника, особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, та представника органу опіки та піклування. З урахуванням стану здоров'я особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі» [25].

Таким чином, національне законодавство передбачає спеціальний порядок розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності, який покликаний забезпечити дотримання прав та законних інтересів усіх учасників процесу. При цьому особлива увага приділяється забезпеченню участі особи, щодо якої вирішується питання про обмеження її дієздатності, а також врахуванню її стану здоров'я та процесуальних гарантій справедливого судового розгляду.

Під час підготовки справи про обмеження цивільної дієздатності до судового розгляду одним із першочергових завдань суду є визначення кола учасників процесу та встановлення їхнього процесуального статусу. Водночас дискусійним у теорії та практиці залишається питання щодо участі прокурора у справах цієї категорії. Чинне цивільне процесуальне законодавство, яке регулює порядок розгляду справ окремого провадження, не містить чіткого

визначення процесуального статусу прокурора та не встановлює його обов'язкової участі у таких провадженнях. Разом із тим, здійснюючи свої повноваження у сфері цивільного судочинства, прокурор керується положеннями Конституції України, статтями 56-57 ЦПК України та Законом України «Про прокуратуру».

На нашу думку, участь прокурора у справах про обмеження цивільної дієздатності має важливе практичне значення. Насамперед вона спрямована на забезпечення захисту суспільних інтересів та здійснення контролю за додержанням законності під час розгляду судом відповідної заяви. Крім того, прокурор міг би надавати суду обґрунтований висновок щодо наявності або відсутності підстав для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Підтримуючи наукові підходи щодо розширення представницьких функцій прокурора, вважаємо доцільним удосконалити положення ЦПК України шляхом закріплення його участі у справах про обмеження цивільної дієздатності, особливо у випадках, коли особа, стосовно якої вирішується відповідне питання, не може особисто брати участь у судовому розгляді.

З цього приводу слушною є позиція науковців, які зазначають, що «Обов'язкове дослідження матеріалів справи прокурором та його обов'язковий виступ у дебатах є значною відмінністю окремого провадження від позовного. Оскільки в окремому провадженні відсутній спір про право і часто бере участь лише один заявник, участь прокурора покликана заповнити відсутність відповідача» [28, с. 365].

Отже, участь прокурора у справах про обмеження цивільної дієздатності доцільно закріпити на законодавчому рівні як додаткову гарантію захисту прав людини та забезпечення законності судового розгляду. Водночас доцільним видається встановлення обов'язку прокурора надавати мотивований висновок щодо правомірності та обґрунтованості обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

3.2. Підстави та правові механізми скасування рішення про обмеження дієздатності фізичної особи

Скасування рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи виступає важливою гарантією забезпечення її прав/свобод. Законодавець виходить із того, що обмеження цивільної дієздатності не повинно мати безстрокового характеру, а застосовується лише доти, доки існують обставини, які стали підставою для його встановлення. У разі усунення таких обставин особа має право на поновлення повного обсягу цивільної дієздатності.

Порядок поновлення цивільної дієздатності регулюється ст. 38 ЦК України. Відповідно до чч. 1-2 зазначеної статті: «1. У разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. 2. У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо суд поновлює її цивільну дієздатність» [1].

Таким чином, закон передбачає дві основні групи підстав для скасування рішення про обмеження цивільної дієздатності. Перша пов'язана з покращенням стану здоров'я особи, насамперед її психічного стану, а друга – з припиненням поведінки, яка раніше стала підставою для обмеження дієздатності, зокрема зловживання алкоголем, наркотичними чи токсичними речовинами або азартними іграми.

Важливо зазначити, що поновлення цивільної дієздатності здійснюється виключно в судовому порядку. Правом на звернення до суду із відповідною заявою наділені сама особа, цивільна дієздатність якої була обмежена, її піклувальник, а також орган опіки та піклування. При розгляді таких справ суд повинен ретельно перевірити, чи справді відпали обставини, котрі виступали підставою для попереднього обмеження цивільної дієздатності.

Особливе значення у даній категорії справ має доказова база. Перш за все, суд враховує висновок судово-психіатричної експертизи, який дозволяє об'єктивно оцінити психічний стан особи та її здатність усвідомлювати значення власних дій і керувати ними. Додатковими доказами можуть виступати медичні довідки, виписки з історії хвороби, документи про проходження лікування, характеристики з місця проживання або роботи та інші матеріали, які підтверджують позитивні зміни у поведінці особи.

Водночас законодавство містить додаткові гарантії об'єктивного встановлення психічного стану людини. Так, ч. 3 ст. 7 Закону України «Про психіатричну допомогу» встановлює: «Забороняється визначати стан психічного здоров'я особи та встановлювати діагноз психічних розладів без психіатричного огляду особи, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно» [22]. Отже, будь-які висновки щодо психічного стану особи повинні ґрунтуватися на професійній медичній оцінці.

Під час підготовки справи до судового розгляду суд визначає коло учасників процесу та їх процесуальний статус. Дискусійним у науковій літературі залишається питання участі прокурора у справах про обмеження та поновлення цивільної дієздатності. Чинний ЦПК України прямо не визначає його статус у таких провадженнях. Водночас прокурор у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру», а також положеннями ст.ст. 56-57 ЦПК України. Переконані, що участь прокурора у даній категорії справ могла б сприяти більш ефективному захисту прав особи, щодо якої вирішується питання про обмеження або поновлення цивільної дієздатності. Особливо актуально це є у випадках, коли така особа через свій стан не здатна належним чином захищати власні права/законні інтереси. Тому доцільно було б передбачити на законодавчому рівні можливість обов'язкової участі прокурора в окремих категоріях таких справ із наданням ним висновку щодо законності заявлених вимог.

Судова практика засвідчує важливість суворого дотримання процесуальних норм під час розгляду справ, пов'язаних із цивільною

дієздатністю. Показовою є справа, яка була переглянута Верховним Судом. Суд першої інстанції визнав особу обмежено дієздатною та призначив її сестру піклувальником. Апеляційний суд підтримав це рішення. Однак Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду скасував попередні судові рішення та направив справу на новий розгляд, вказавши на допущені судами порушення норм матеріального та процесуального права [29].

Особливої уваги заслуговує також справа, в якій батько звернувся до суду із заявою щодо свого сина, який систематично вживав алкогольні напої, оформляв значні кредити, здавав майно до ломбарду та фактично поставив свою сім'ю у скрутне матеріальне становище. За результатами проведеної судово-психіатричної експертизи було встановлено, що особа не страждає на тяжке психічне захворювання, однак має психічний розлад, який істотно впливає на її здатність контролювати власну поведінку та потребує встановлення піклування [30]. Саме результати експертного дослідження стали одним із ключових доказів при вирішенні справи.

У разі задоволення заяви про поновлення цивільної дієздатності припиняється встановлене над особою піклування, а сама особа відновлює можливість самостійно здійснювати свої цивільні права та обов'язки у повному обсязі. Відтак вона набуває право без сторонньої допомоги укладати правочини, розпоряджатися майном, доходами та нести відповідальність за результати власної діяльності.

Отже, скасування рішення про обмеження цивільної дієздатності є складним правовим механізмом, який вимагає ретельної оцінки всіх обставин справи та належного доказового підтвердження. Аналіз законодавства і судової практики дає підстави стверджувати, що кожна така справа має індивідуальний характер і потребує комплексного підходу. Саме на суд покладається обов'язок встановити, чи дійсно усунуті обставини, які раніше обумовили обмеження дієздатності, а також забезпечити баланс між захистом прав особи та інтересами суспільства і членів її сім'ї.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження цивільної дієздатності фізичної особи та порядку її обмеження дає підстави сформулювати такі висновки:

1. Аналіз українського законодавства, наукових джерел і судової практики свідчить, що кожна справа про обмеження/поновлення цивільної дієздатності має індивідуальний характер. Через це суд зобов'язаний всебічно з'ясувати фактичні обставини справи, належним чином оцінити докази та прийняти обґрунтоване та законне рішення, оскільки саме на нього покладається відповідальність за захист законних прав/інтересів усіх учасників правових відносин.

2. Відповідно до положень цивільного національного законодавства повна цивільна дієздатність за загальним правилом виникає після досягнення особою вісімнадцятирічного віку. Разом із тим законотворець, враховуючи психологічні, вікові та соціальні особливості розвитку дітей/підлітків, передбачає спеціальний правовий режим реалізації їхніх прав/обов'язків залежно від обсягу цивільної дієздатності.

3. Цивільно-правовий статус малолітніх/неповнолітніх осіб виступає особливим різновидом правового статусу фізичної особи. Його характерною ознакою є обмежений обсяг можливостей щодо самостійної реалізації цивільних прав та виконання обов'язків. При цьому такий стан не слід розглядати як дефект цивільної дієздатності, а як об'єктивно зумовлену недостатність правових можливостей, пов'язану насамперед із віком особи.

4. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що у більшості держав світу повна цивільна дієздатність настає з досягненням особою повноліття. Водночас окремі положення українського цивільного законодавства стосовно визначення обсягу прав неповнолітніх осіб відповідають сучасним тенденціям розвитку зарубіжних правових систем, що свідчить про наближення національного законодавства до міжнародних стандартів.

5. Однією з підстав для поновлення цивільної дієздатності виступає одужання особи або істотне покращення її психічного стану, внаслідок чого відновлюється здатність усвідомлювати значення власних дій та керувати ними. У таких випадках вирішальне значення для суду має висновок судово-психіатричної експертизи, який підтверджує наявність підстав для поновлення цивільної дієздатності.

6. Суд може поновити цивільну дієздатність також у випадку припинення особою зловживання алкогольними напоями, наркотичними чи токсичними речовинами, а також подолання залежності від азартних ігор. Водночас на практиці існують певні труднощі, пов'язані з призначенням та проведенням судово-психіатричних експертиз у справах стосовно осіб, які страждають на ігрову залежність, особливо за відсутності їхньої згоди або достатніх доказів наявності психічного розладу.

7. Наслідком ухвалення судом рішення про поновлення цивільної дієздатності є припинення встановленого над особою піклування. Таке припинення настає з моменту набрання законної сили відповідним судовим рішенням, після чого особа відновлює можливість самостійно реалізовувати свої цивільні права та виконувати обов'язки у повному обсязі.

8. Враховуючи результати проведеного дослідження, доцільно розглянути можливість розширення законодавчо визначеного переліку підстав для обмеження цивільної дієздатності шляхом включення до нього марнотратства. Така новела могла б стати додатковим механізмом захисту майнових інтересів особи та членів її сім'ї у випадках систематичного й необґрунтованого витрачання майна або коштів.

9. Потребує подальшого вдосконалення і процесуальний механізм розгляду справ цієї категорії. Зокрема, доцільним видається законодавче врегулювання участі прокурора у справах про обмеження цивільної дієздатності, особливо у випадках, коли особа не може належним чином захищати свої права та інтереси. Крім того, варто передбачити обов'язок

прокурора надавати суду мотивований висновок щодо законності та обґрунтованості заявлених вимог.

10. Проведене дослідження підтвердило, що ефективність інституту обмеження цивільної дієздатності значною мірою залежить від повноти дослідження судом усіх обставин справи та належного застосування норм цивільного і цивільного процесуального законодавства. Важливим елементом захисту прав особи виступає також правильний добір піклувальника, котрий повинен забезпечувати реалізацію прав підопічного, сприяти його соціальній адаптації та, за наявності підстав, ініціювати питання про поновлення цивільної дієздатності.

Таким чином, інститут обмеження цивільної дієздатності фізичної особи виступає важливим механізмом захисту як самої особи, так і її сім'ї та інших учасників цивільних правовідносин. Водночас подальший розвиток суспільних відносин потребує вдосконалення як матеріально-правових, так і процесуальних норм, що регулюють підстави, порядок обмеження та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Кісель В.Й., Мамедов Р.Ю. Проблеми правової природи правоздатності фізичної особи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 45–49. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/2/16.pdf>
3. Цивільне право України : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.
4. Саградян М. Цивільна дієздатність фізичної особи в Україні та в зарубіжних країнах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 69–72. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/13.pdf>
5. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія; Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. П. Корецького. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
6. Рубанчук Г. С. Недолік цивільної дієздатності фізичної особи: поняття, види. *Науковий часопис. НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2014. Випуск 26. С. 154–161. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25695/Rubanchuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Баранкевич А. В. Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Випуск 90 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2021. С. 19–25. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4005/1/%d0%b1%d0%>

[b0%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%ba%d0%b5%d0%b2%d0%b8%d1%87.pdf](https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2022/12/Stefanchuk-M-aref-doctor.pdf)

8. Стефанчук М.О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. *Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України*. Київ, 2020. 43 с. URL: <https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2022/12/Stefanchuk-M-aref-doctor.pdf>
9. Січевлюк В.А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
10. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : в 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Том I. 832 с.
11. Торчинівська Р.А. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи. *Пріоритетні напрями модернізації системи права*. м. Одеса, 17-18 травня 2019 року. С. 50–53. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/37may2019/12.pdf>
12. Розгон О.В. Щодо питання про право- та дієздатність дитини: український та міжнародний досвід. *Розвиток цивільного законодавства: посткодифікаційний період : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка* (Київ, 8-9 жовтня 2009 року). Київ. нац. ун-т. ім. Шевченка. Київ : Освіта, 2010. С. 212–213.
13. Кісіль А. В. Правовий аналіз поняття цивільної дієздатності фізичної особи в Україні та за кордоном. *XXII Міжнародна науково-практична конференція «Multidisciplinary academic research, innovation and results»*, 07–10 червня 2022 р., Прага, Чехія. С. 269–274. URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=xLV0EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA269&dq=%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82>

http://www.earj.org/wp-content/uploads/2016/09/2016_04_EARJ.pdf#page=28

14. Стефанчук М. О. Адиктивна поведінка як підстава обмеження цивільної дієздатності фізичної особи: Український та Європейський досвід. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 4 (04). URL: http://www.earj.org/wp-content/uploads/2016/09/2016_04_EARJ.pdf#page=28
15. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального: Закон України від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 46, ст. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80#Text>
16. Порядок провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 589. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/589-2009-%D0%BF#Text>

17. Про затвердження Переліку небезпечних властивостей та інструкцій щодо контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 16.10.2000. № 165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-00#Text>
18. Васильєва-Шаламова Ж. Підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та доказування їх наявності в цивільному судочинстві. *Национальный юридический журнал: теория и практика. National law journal: teory and practice*. Лютий, 2015. С. 75–78. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/p.75-78.pdf
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження цивільної дієздатності осіб, які зловживають азартними іграми: Закон України від 21 лютого 2012 року № 4416-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 42, ст. 522. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4416-17#Text>
20. Список кодів МКХ-10. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2_%D0%9C%D0%9A%D0%A5-10
21. Надьон В. В. Виникнення прав та обов'язків у піклувальника по відношенню до неповнолітніх осіб та осіб, обмежених у цивільній дієздатності (відповідно до ЦК України). *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 81–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_130_12
22. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 19, ст. 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#top>
23. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 19 червня 2020 р. № 161/20102/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89912779>

24. Кострицький В.В. Визнання особи, яка зловживає азартними іграми, обмежено дієздатною. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34 (73). № 5. 2023. С. 18–22. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/5_2023.pdf#page=24
25. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
26. Цивільна справа № 2-о-159/2009 про визнання громадянина обмежено дієздатним. Архів Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області.
27. Слободян С. Обмеження дієздатності фізичних осіб: цивільно-правові проблеми. *Інтернет-видання «Юридичний журнал»*. 2004. № 1. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=979>
28. Доманська М. Теоретичні та практичні проблеми визначення кола осіб, які беруть участь у справах про зміну обсягу цивільної дієздатності фізичної особи. *Юридичний вісник*, 2014. № 3. С. 361–367. URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v3_2014/2014_3.pdf#page=361
29. КЦС ВС указав на особливості розгляду справ про визнання особи недієздатною та можливість її участі у процесі. *Верховний Суд*. 16 жовтня 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/1008141/>
30. Обмеження цивільної дієздатності. Визнання особи обмежено дієздатною. Успішна справа адвокатського об'єднання «Галицька правнича група». 14 вересня 2021 р. URL: <https://galpravgroup.com.ua/post/obmezhennya-civilnoyi-diyezdatnosti-viznannya-osobi-obmezheno-diyezdatnoyu-uspishna-sprava-advokatskogo-obyednannya-galicka-pravnichya-grupa/>